

УДК 346.5

В.М. ГРУДНИЦЬКИЙ, Інститут економіко-правових досліджень НАН України

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ВИДІВ ЗЛОВЖИВАННЯ МОНОПОЛЬНИМ (ДОМІНУЮЧИМ) СТАНОВИЩЕМ

Ключові слова: економічна конкуренція, суб'єкти господарювання, антимонопольно-конкурентне законодавство, товарний ринок, зловживання монопольним (домінуючим) становищем

Зі здобуттям незалежності в Україні був проголошений курс на розбудову нового економічного середовища, заснованого на принципах справедливої конкурентної боротьби між суб'єктами господарювання. А відтак, захист економічної конкуренції є одним із пріоритетних напрямків. Згідно з практикою діяльності Антимонопольного комітету України одним із найпоширеніших видів неправної поведінки суб'єктів господарювання у сфері антимонопольно-конкурентного регулювання є зловживання монопольним становищем. Тому доцільним було би розглянути характеристику поняття та видів зловживання монопольним (домінуючим) становищем у Господарському кодексі України та спеціальному антимонопольно-конкурентному законодавстві.

Дослідженням проблеми зловживання монопольним (домінуючим) становищем займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці: С. Валітов, Н. Саніахметова, С. Мельник, Ю. Журик, С. Парашук, К. Тот'єв та інші. Але разом з тим, враховуючі реалії сьогодення, проблема зловживання монопольним (домінуючим) становищем потребує подальшого дослідження. Метою наукової статті є дослідження окремих норм Господарського кодек-

су України та законодавства про захист економічної конкуренції щодо гармонізації поняття та видів зловживання монопольним (домінуючим) становищем суб'єкта господарювання на ринку.

Згідно зі статтею 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції», зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку є дії чи бездіяльність суб'єкта господарювання, який займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, що призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умов існування значної конкуренції на ринку.

Таким чином, у законі закріплено два альтернативних негативних наслідки, при наявності хоча б одного із них виникає склад правопорушення: по-перше, недопущення, усунення чи обмеження конкуренції, по-друге, ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів.

Відповідно до ст.50 Закону України «Про захист економічної конкуренції» зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку є одним із видів порушень законодавства про захист економічної конкуренції.

В антимонопольно-конкурентному законодавстві України міститься пряма заборона зловживання монопольним становищем на ринку. При цьому важливо підкреслити, що забороняється не заохочувальна і бажана конкурентна поведінка, а небажана поведінка суб'єкта господарювання, що призводить до недопущення, усунення або істотного обмеження конкуренції.

Таке положення українського законодавства, як відмічають Н. Саніахметова і С. Мельник, відповідає ст.86 Римського договору про створення ЄЕС, яка містить загальне правило про те, що будь-яке зловживання підприємством домінуючим становищем на загальному ринку або на його істотній частині забороняється як несумісне із загальним ринком, оскільки може завдати шкоди торгівлі між державами-членами [1, с.3].

Також Ю. Журик вважає, що законодавець наводить у частині 1 статті 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» визначення поняття зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку, але не дає визначення монополістичного правопорушення як загального делікту [2, с.14–15].

Що ж стосується наукового підходу до питання віднесення зловживання домінуючим становищем до різновиду зловживання правом, то в юридичній літературі є ряд різних точок зору.

Деякі автори характеризують зловживання домінуючим становищем як форму зловживання правом. Наприклад, О. Поротікова відносить зловживання монополієм до однієї із форм зловживання правом, називає її зловживання правом стосовно конкурентних відносин. На відміну від зловживань в інших соціальних відносинах, де вони мають окремий і приватний характер, в конкурентному середовищі зловживання правами зачіпає одночасно права і інтереси невизначеного кола осіб (споживачів), набуває характер, згубний для суспільства в цілому [3, с.39].

Згідно з іншою точкою зору зловживання правом характеризується в юридичній літературі як один із видів правопорушення, яке здійснюється уповноваженою особою при реалізації належних їй прав, пов'язаних з використанням незаконних конкретних форм в рамках дозволеного їй законом загального типу поведінки. Мова йде про дії суб'єктів права, які реалізуються в рамках наданих їм прав, але з порушенням їх меж [4, с.31].

В. Грибанов вважав, що поняття «зловживання правом» може бути використано лише тоді, коли суб'єкт володіє певним суб'єктивним правом. У тих випадках, коли особа вчиняє будь-які дії, які не ґрунтуються на суб'єктивному праві, говорити про зловживання правом не можна. Саме поняття «зловживання правом» вже говорить про те, що подібного роду дії можуть бути пов'язані не з змістом права, а з процесом його реалізації. Про зловживання правом мова може йти у випадку, коли уповноважений суб'єкт, діє в

межах належного йому суб'єктивного права, в рамках тих можливостей, які складають зміст даного права, використовує такі форми його реалізації, які виходять за встановлені законом рамки здійснення права. Межі здійснення прав, на думку В. Грибанова, визначаються в законодавстві: суб'єктивними межами (визначеними рамками дієздатності); часовими межами (визначеними термінами здійснення права); вимогою здійснювати суб'єктивні права у відповідності з їх призначенням; регламентацією способів здійснення права (способи реалізації майна: продаж, дарування тощо); наданими особі засобами примусового здійснення або захисту належного йому суб'єктивного права (підвідомчість спорів). Протиправним такий вихід за встановлені законом межі слід вважати в тому випадку, коли уповноважена особа використовує недозволені конкретні форми поведінки в рамках дозволеного їй законом загального типу поведінки [5, с.43–55].

Таким чином, в якості критеріїв зловживання правом наводяться:

- наявність суб'єктивного права;
- його реалізація не у відповідності з загальними принципами права;
- вчинення діяння свідомо, але ступінь усвідомлення може бути різним.

Але й ця концепція неодноразово піддавалася критиці. Так, у літературі висловлювалася точка зору, згідно з якою саме існування поняття «межі здійснення права» досить сумнівне. Сама ж концепція зловживання правом немає ніякого практичного значення, оскільки будь-яке правопорушення можна представити як зловживання якимсь правом [6, с.44–47].

Таким чином, одна група дослідників вважає, що зловживання монополієм (домінуючим) становищем неможливо розуміти як форму зловживання правом. Заборона зловживання монополієм (домінуючим) становищем виражається в зобов'язанні суб'єкта господарювання утриматися від вчинення дій антиконкурентної спрямованості, перерахованих у ст.13 Закону України «Про захист економічної конкуренції», оскільки заборони, як і по-

зитивні зобов'язання, виражаються в юридичних обов'язках, але пасивного змісту, тобто в зобов'язаннях утримуватися від вчинення певних дій [7, с.352]. Відповідно, як зазначає Т. Султонова, порушення вказаної заборони представляє собою традиційне правопорушення, яке виникає внаслідок невиконання зобов'язання утримуватися від вчинення вищенаведених дій. Зловживання ж правом характеризується як особливий вид правопорушення, яке відрізняється від традиційного правопорушення тим, що здійснюється суб'єктом в рамках наданих йому прав, але з порушенням їх меж. У першому випадку правопорушення є наслідком невиконання зобов'язання, а в другому випадку – наслідком виходу за межі права [4, с.33].

С. Парашук вважає, що заборони на здійснення монополістичної діяльності не потрібно відносити до зловживання правом, оскільки заняття суб'єктом підприємницької діяльності домінуючого становища на ринку свідчить не про наявність особливого права, а про існування певної економічної ситуації (домінування, монополії), що передбачає відповідний правовий режим (державний контроль) [8, с.157].

Сама по собі наявність монопольного (домінуючого) становища на ринку завжди означає обмеження конкуренції, і в цьому сенсі не є бажаною для конкурентних відносин. Але держава не може взагалі заборонити підприємцям займати таке становище, оскільки воно в певних випадках економічно неминуче. Тому конкретні заборони, які покладено на осіб, що займають домінуюче становище, не є зловживання правом, так як останнє означає порушення загальних принципів, передбачених загальними нормами (наприклад, заборона вчиняти дії виключно з наміром заподіяти шкоду іншим особам, а також дії, які суперечать вимогам добросовісності, розумності і справедливості, якщо конкретні заборони не встановлені спеціальними нормами) [8, с.158–159].

Слід зазначити, що зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку має ряд критеріїв його визначення:

- перш за все суб'єкт господарювання повинен займати домінуюче становище на ринку відповідного товару. При цьому, як і в більшості країн (Франції, США, Російської Федерації тощо), так і в Україні сам факт монопольного (домінуючого) становища на ринку не є правопорушенням;

- результатом діяльності суб'єкта господарювання є (може бути) недопущення, обмеження або усунення конкуренції. Згідно із законодавством про конкуренцію ряду зарубіжних країн (в тому числі й країн СНД), зловживання монопольним (домінуючим) становищем з точки зору його впливу на економічну ситуацію в державі і на конкретному ринку може бути абсолютно неправомірним і відносно правомірним.

Абсолютна неправомірність дій суб'єкта господарювання означає, що він в якості свого протиправного результату або можливості його настання має:

- обмеження конкуренції;
- реальне ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання або фізичних осіб (споживачів), інші несприятливі наслідки;
- позитивний ефект повністю відсутній або є незначним і не може перевищити негативні наслідки для певного товарного ринку.

Іншими словами, абсолютна неправомірність зловживання монопольним (домінуючим) становищем в законодавстві вказаних країн передбачає, що такі дії не мають і не будуть мати позитивного ефекту, який би переважав негативні наслідки для певного товарного ринку.

Законодавство цих країн при виявленні факту зловживання домінуючим становищем на ринку передбачає презумпцію спростування того, що дії суб'єкта господарювання не несуть в собі ніякого позитивного потенціалу для даного товарного ринку. Така презумпція допускає можливість для суб'єкта господарювання стверджувати протилежне, тобто те, що позитивний ефект від його дій буде перевищувати над негативними наслідками для даного товарного ринку. Тут мається на увазі, що навіть в тому випадку, якщо домінуючий

на ринку суб'єкт господарювання здійснив дії, заборонені законом, він вправі навести докази того, що позитивний ефект від цих дій, в тому числі в соціально-економічній сфері, перевищує негативні наслідки для певного товарного ринку. Якщо йому вдасться в процесі розгляду справи довести це, то його дії або бездіяльність можуть бути визнані правомірними, але тільки стосовно конкретної ринкової ситуації. Тому дані дії є відносно правомірними. В юридичній літературі таке становище законодавства про конкуренцію називають «правила розумного підходу» [4, с.38–39].

На думку К. Тотьева, відносно правомірне зловживання домінуючим становищем на ринку передбачено у зв'язку з тим, що в антимонопольному законодавстві не існує поняття «обмеження конкуренції». В силу диференціації товарних ринків і динаміки економічної ситуації законодавець не наводить однозначні і універсальні ознаки і критерії, які дозволяють встановлювати ступінь обмеження конкуренції [9, с.185]. Тому дане поняття є суцільно оціночним і повинне кожен раз співвідноситися з такими, що мають місце конкретними умовами господарювання. Відповідний компетентний орган повинен по кожній конкретній справі з'ясувати, чи втрачаються найважливіші ознаки конкурентного ринку в результаті зловживання суб'єктом господарювання своєю економічною владою.

У зарубіжному законодавстві відносно співставлення негативних наслідків обмеження конкуренції на ринку в результаті дій суб'єктів господарювання і позитивного ефекту мають різні підходи. Так, закони про конкуренцію США, Німеччини потребують досить вагомих доказів того, що обмеження конкуренції підвищує ефективність. В інших країнах (Великобританія, Швеція) мета компанії, дії якої призвели до обмеження конкуренції, є важливим критерієм прийняття рішень. У цьому випадку такі соціальні задачі, як, наприклад, збільшення зайнятості, є виправданням ділової практики, що обмежує конкуренцію [4, с.39].

Що ж стосується антимонопольно-конкурентного законодавства України, то відпові-

дальність за зловживання монополієм (домінуючим) становищем настає завжди, незалежно від того, мав місце позитивний ефект від дій суб'єкта господарювання, навіть якщо цей ефект переважає негативні наслідки.

У статті 29 Господарського кодексу України визначено п'ять видів заборон зловживання монополієм (домінуючим) становищем на ринку, що вже саме по собі є недостатнім для припинення можливих порушень [10, с.67]. А саме:

- нав'язування таких умов договору, які ставлять контрагентів у нерівне становище, або додаткових умов, що не стосуються предмета договору, включаючи нав'язування товару, не потрібного контрагенту;

- обмеження або припинення виробництва, а також вилучення товарів із обороту з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монополієвих цін;

- інші дії, вчинені з метою створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) суб'єктів господарювання;

- встановлення монополієво високих чи дискримінаційних цін (тарифів) на свої товари, що призводить до порушення прав споживачів або обмежує права окремих споживачів;

- встановлення монополієво низьких цін (тарифів) на свої товари, що призводить до обмеження конкуренції.

Щодо вказаних видів зловживання монополієм (домінуючим) становищем, то слухним є зауваження С.С. Валітова, що перші три види зловживань абсолютно не прив'язані до наслідків, які можуть наступити на ринку, тобто обмеження, недопущення або усунення конкуренції або ущемлення прав споживачів. Як показала практика застосування Закону України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності», така кваліфікація порушень ускладнює процедуру доказування [10, с.67].

Останні два види цінового зловживання у порівнянні зі спеціальним законодавством мають конкретний характер, деталізують ви-

ди порушень, а повинно бути навпаки, норми Господарського кодексу України повинні мати більш загальний характер по відношенню до норм спеціального антимонопольно-конкурентного законодавства.

Окрім цього, зазначені види зловживань монопольним (домінуючим) становищем вказують на конкретні форми дії домінуючих суб'єктів. При цьому не береться до уваги те, що не тільки дії домінуючого суб'єкта можуть призвести до зловживання, але, як свідчить практика, і бездіяльності домінуючого суб'єкта призводить до ущемлення прав споживачів або обмеження конкуренції.

Було би доцільним зловживання монопольним (домінуючим) становищем на ринку в Господарському кодексі України змінити у вигляді загальної заборони на всі дії чи бездіяльності суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку, які призвели або можуть призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції або ущемлення інтересів інших суб'єктів господарювання чи споживачів, які були б неможливими за умови існування значної конкуренції на ринку [10, с.68].

Доцільним було б також закріпити у Господарському кодексі України загальну норму, яка би давала визначення поняття «зловживання монопольним (домінуючим) становищем».

Перелік приватних заборон на зловживання монопольним (домінуючим) становищем доцільно визначити спеціальним антимонопольно-конкурентним законодавством, яке в процесі накопичення досвіду судовими та антимонопольними органами можна було би безболісно змінювати, а загальна норма в Господарському кодексі України залишалася би незмінною [10, с.68].

На основі вищевикладеного можна зробити наступні висновки.

Зловживання монопольним (домінуючим) становищем можна розглядати як одну із форм зловживання правом. Оскільки одним із конституційних прав є право на підприємницьку діяльність, а відтак здійснення господар-

ської діяльності передбачає діяльність не лише в рамках правового режиму, а й свободу господарської діяльності в межах, які не порушують права і свободи інших учасників ринкових відносин. У світлі проведення реформ Україною щодо інтеграції у європейське співтовариство даний підхід є більш доцільним.

Законодавство України про захист економічної конкуренції не містить чіткого визначення поняття зловживання монопольним (домінуючим) становищем. В ч.2 ст.13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» закріплено конкретний перелік видів зловживання монопольним (домінуючим) становищем, а ч.1 ст.13 містить загальну норму, яка забороняє поведінку у вигляді зловживання монопольним (домінуючим) становищем.

З урахуванням цього доцільним було би закріпити норму, яка б містила визначення поняття зловживання монопольним (домінуючим) становищем. Зокрема, пропонується наступне визначення: зловживання монопольним (домінуючим) становищем – протиправна поведінка суб'єкта господарювання або групи суб'єктів господарювання, що займають монопольне (домінуюче) становище на ринку, шляхом використання ринкової влади, яка призводить або може призвести до недопущення, усунення чи обмеження конкуренції або ущемлення інтересів інших учасників ринкових відносин.

Доцільним також було би закріпити у статті 29 Господарського кодексу загальну заборону на зловживання монопольним (домінуючим) становищем, а в статті 13 Закону України «Про захист економічної конкуренції» залишити перелік приватних заборон.

ЛІТЕРАТУРА

1. Саніахметова Н. Зловживання монопольним (домінуючим) становищем суб'єкта господарювання на ринку: поняття та види / Н. Саніахметова, С. Мельник // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 1. – С. 3–5.

2. Журик Ю. Розгляд антимонопольними органами України справ про порушення зако-

нодавства про захист економічної конкуренції : монографія / Ю. Журик. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М. І., 2004. – 148 с.

3. Поротикова О. Формы злоупотребления гражданским правом / О. Поротикова // ЮРИСТ. – 2003. – № 23. – С. 39.

4. Султонова Т. И. Злоупотребление хозяйствующими субъектами доминирующим положением на рынке в Республике Таджикистан: вопросы теории и законодательства: дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Султонова Тахмина Истамовна. – Душанбе, 2007. – 154 с.

5. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М. : Статут, 2001. – 411 с.

6. Пашин В. М. Институт злоупотребления субъективными правами *de lege ferenda* /

В. М. Пашин //Актуальные проблемы гражданского права. – Вып. 7. – М. : Норма, 2003. – С. 28–62.

7. Алексеев С. С. Право: Азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.

8. Паращук С. А. Конкурентное право (правовое регулирование конкуренции и монополии) / С. А. Паращук. – М. : Городец-издат., 2002. – 416 с.

9. Тотьев К. Ю. Конкурентное право (правовое регулирование конкуренции) : учебник / К. Ю. Тотьев. – М. : Изд-во РДЛ, 2000. – 352 с.

10. Валитов С. С. Правовое регулирование конкуренции в Украине : монография / С. С. Валитов. – Донецк : ООО «Юго-Восток, Лтд», 2009. – 307 с.

Грудницький В. М. Удосконалення законодавства щодо поняття та видів зловживання монопольним (домінуючим) становищем / В. М. Грудницький // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 107–112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_21.pdf

Розглянуто проблему визначення поняття зловживання монопольним (домінуючим) становищем. Проведено порівняння підходів щодо характеристики поняття зловживання монопольним (домінуючим) становища як у вітчизняному, так і зарубіжному законодавстві.

Грудницький В.Н. Совершенствование законодательства относительно понятия и видов злоупотребления монопольным (доминирующим) положением

Рассмотрено проблему определения понятия злоупотребления монопольным (доминирующим) положением. Проведено сравнение подходов относительно характеристики понятия злоупотребления монопольным (доминирующим) положением, как в отечественном, так и в зарубежном законодательстве.

Grudnytskiyy V.N. Improvement of Legislation on Species Concepts and Abuse of Monopoly (Dominant) Position

The issue of the definition of the term «abuse of monopoly (dominant) state» on the market has been examined in the article. It also gives comparisons of the descriptions of the term abuse of the monopoly (dominant) state in both domestic and foreign laws.